

АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ

## ПРИПОВЕДАЊЕ О НЕСРЕЋИ, ДОБРОТИ И КУЛТУРИ

*Образложење Награде „Бескрајни љави круи”  
за 2020. годину*

Додељујући овогодишње признање роману *Тамна ључина* Драгана Стојановића, Жири је дао кратко образложење, у којем је истакао неке од главних разлога за своју одлуку:

У награђеном роману прати се судбина главног јунака Стојана В. Лазаревића и његове породице од јесени 1913. до почетка рата 1941. године. У приповедном току, кроз неку врсту унутарњег монолога, укрштају се слике друштвеног и политичког живота српске престонице, ликови и судбине жена, испитивање деловања зла и добра у метежном времену, а све је снажно освенчено отвореном или прикривеном књижевном и културном подлогом. Стојановићева књига има сложenu структуру, чему доприносе и лајтмотиви којима се отварају питања о историји и сугерише вера у уметност.

У образложењу се, колико је то било могуће у три реченице, желело да се истакну нека од битних својстава Стојановићевог романа: поштовање приче, њене заводљивости, али и затамњености, приповедање у којем су време, простор и дешавања уграђени у нашу историјску и националну судбину, слика света прожета бројним смисаоним линијама.

Драган Стојановић, један од најзначајнијих стваралаца у савременој српској књижевности, широког научног и стваралачког распона (професор универзитета, теоретичар и тумач књижевности, есејиста, песник, приповедач и романописател), није својом ученошћу

и теоријским искуством оптеретио роман, али је то суптилно уградио у приповедну тачку гледишта у којој борави смирени, а осетљиви зналац који своја размишљања о различитим аспектима човековог живота: о наслућивању будућих разорних историјских догађаја, о моћи и немоћи културе и уметности, и, посебно, о аутору блиским разматрањима антропологије доброте, зла и несреће сагледава тамо где једино и има сврхе: у ломним и драгоценим људским узлетањима и падовима. У згуснутом и вишеслојном тексту *Тамне ључине*, у једном пасусу или чак једној реченици, укрштени су и испреплетани психолошки, етички, полицијски и љубавни мотиви, осенчени наизглед споредним и безначајним детаљем, остварујући изузетно динамично и вишеслојно приповедање. То је учинило да га са уживањем читају читаоци различитог образовања и хоризонта очекивања, јер ниједном од њих није ускратио оно што (могу да) очекују од доброг романа.

Иако радња *Тамне ључине* траје (само) двадесет и седам година, са мало слободе може се рећи да је она роман о XX веку и чак је нека врста његовог сажетог приповедачког резимеа. Главног јунака пратимо од његовог боравка на студијама у Хегеловој и Шилеровој Јени, у само предвечерје Великог рата који је означио смрт једног света за који се можда веровало да је најбољи и трајан, а остављамо га након шестоаприлског бомбардовања Београда, више него симболичког и трагичног датума 10. априла (тачније, у односу на његову симболику, 10. *џравња*).

У романескну причу стало је много од слике прошлог века: од (пред)ратне немачке атмосфере, кратког Стојановог ратовања и рањавања, београдског живота под првом окупацијом, завршетка студирања, преко узаврелог међуратног Београда, премреженог разноликим амбицијама, подмитљивим и без свести о својој улози нашим политичарима и дипломатама, разноликим обавештајним службама, до почетка новог светског ужаса. Већ би и то можда било довољно за претходни суд. Својом организацијом, прозорљивошћу и прекогницијским својствима ликова, временским кретањем *најпрег-назад*, употребом лајтмотива, снажном унутарњом везом с приповеткама *Ђерке шћанској борца* (2018), наглим и отвореним крајем, *Тамна ључина* досеже знатно даље од свог завршетка: ништа се до краја века није десило што њени јунаци нису већ доживели или видели да убрзано стиже из будућности.

Деветнаести век је у Првом светском рату нестао са својим вредностима, позлатама, валцером и лицемерјем:

Деветнаести век је мртав, много експлозива је утрошено да се то срећно доба убије. [...] Мртав је, сопственим гранатама и ми-

траљезима убијени век, толико чувен по баловима, мазуркама, полонезама и валцерима, убијен заједно са дворцима саграђеним (узгред речено) у зноју безбројних и глађу до смрти изнурираних тежака, који да ли су и сами заиграли некада своју игру или нису; буде свадба или дође јесењи неки празник, када су плодови већ покупљени (18–19).

На његову тамну страну не указују само приповедачеве напомене о зноју и глади многобројних анонимних тежака, него се лицемерје, удружено са бездушношћу, открило Стојану при крају његовог јенског периода (газдаричино понашање након проналажења мртве птице и поплаве, посета јенском пастору, поруке из сна, након којег се он нагло враћа у Београд). Оно што је у претходном веку било колико-толико пригушено и стегнуто друштвеном и културном позлатом, као да се у XX веку разобручило и зло више није хтело да се прикрива. То виде многи Стојановићеви ликови, снабдени већ поменутиим способностима или, просто, здравим разумом: од старог и циничног јенског професора, шпицлова Форгача Габора, оца Василија, преко Зинаиде и Миланке, до Аврама Кона и Никифора Теодоровића: „И тек ћете видети... Све ово још није ништа... Оно најбоље тек долази” (69), односно, „Они ће поново доћи, ништа не брини, питање је тренутка... да доћи, то је извесно, запамти: долазе, можда ускоро... вероватно су већ ту... нека претходница...” (82–83), или „Да ли он зна, питао је Стојана, шта се спрема” (133).

А у средишту свих ових страхова није, једноставно речено, тек тамна сенка надолазећег општег рата, него свеопшти ужас који он собом носи: „Катаклизма, ништа друго него катаклизма” (145), како се изразио један од ликова. Онај ужас чија је прецизна припрема омогућила да могу да постоје и такви искази, као што је онај који описује гестаповског мајора Ханса Хелма, полицијског изасланика за Балкан: „Дресирају га на Србе, још одавно, тамо где су га школовали. Рачуна се на њега” (169) или разматрање концентрационих логора, превасходно као технолошког питања повећања ефикасности убијања. Не може бити битног романа о XX веку који се не би суочио са темом геноцида и Драган Стојановић је то учинио у завршним поглављима *Тамне њучине*, у једној најизглед случајној напомени („Није стигла да исприча све шта је чула. Логори... Убиства...”) и кроз самоубиство Аврама Кона и готово извесну судбину његове кћери Саре.

Шта преостаје главном јунаку и његовом приповедачу у суочавању са злом на почетку пете деценије овога *кварног* века? Из *Ђерке шћанског борца* знамо да свет не би могао да постоји ако

би зло било апсолутно. А Стојановићеве књиге, да се нагласи још једном, велика су похвала постојању и трајању, које не одустаје од добра, љубави и уметности. У *Тамној ључини*, ова похвала је оснажена и трима лајтмотивским сликама – једним сном, једним цветићем и једним валцером – које до главног јунака (можда симболичког имена, да занемаримо заводљиву асоцијацију на ауторово презиме) стижу из различитих простора да би му, говорећи о истом, сведочиле пуноћу његовог бића.

Најсложеније слике му стижу из другог од његова два велика и за структуру романа изузетно значајна сна:

У Великом договору је предвиђено да постојимо, у сваком случају да он, Стојан, постоји; да тако и треба да буде. То што види праћено је осећањем да је добро што је то све тако. Највеће дубине то потврђују и гарантују. Највеће висине то гарантују, осветљавају и потпомажу. Треба сачекати свитање. Чамац. Мрак. Свитање (117).

Велики договор постоји, он то зна; весло му је под руком. Не зна тачно шта треба да уради са њим. Зна да неће допустити да он сам буде уништен. Настојаће да спасе оног ко треба да буде спасен. Ако буде могао. Ону коју, свакако, треба да спасе, заувек (186).

Мотив чамца на *тамној ључини* и дубинско-висинско дошаптавање Стојан је разумео, уз све што је сан могао да значи, и као поруку о дужности појединца према себи, али и према другима у тамним временима. Сlike које му шаље његово несвесно, слао му је, непосредније и у сасвим другим бојама, један скрајнути цвет:

Ништа ново није сађено. Само је уз ограду и где је било довољно влаге, сам од себе, растао љутић. [...] Тих, нем, непризван у речи, снажи човека својим присуством, својом појавом, подстиче га да одоли и када га више не види. Нешто благо и нежно, сјајно и ведро, ширило се у Стојану захваљујући њему. Не тражи ништа, ни заливање, ни ђубрење, никакву бригу – напросто, однекуд је ту. Не сметају му ни киша ни суша (65).

Заправо, читаво XII поглавље, готово песма у прози, велика је похвала љутићу, његовом постојању и отпорности, упркос свему што га окружује. Било је утешно гледати га, ту у *својој* башти, учити од њега („Не јадикуй, посматрај око себе. Разданиће се, само треба бити способан за свитање”). Његова моћ да обнавља наду и помера у страну недоумице и болове храбрила је главног јунака:

Шта би значило бити као он? Како то постићи? Видети га, сетити га се, доносило је другачије охрабрење од оног које је доносио још ненаписани валцер који је одгурнуо претходно столеће далеко и од Стојана и од свакога (66).

Валцер који рањеника узноси и спасава од бола тек треба да буде компонован, он га игра, иако га нигде ни на једној нотној хартији нема. Биће потребне читаве деценије да неко, не либећи се да, ако треба, употреби и звуке фабричких сирена, напише поред петнаест симфонија и исто толико квартета, све самих мрачних музичких комада, и то што сада звони у Стојановој глави, букти као неодољиви светао пламен, упркос свему. Валцер јак као покретач сунчаног неба. Нема ту сирена. То се срце смеје свакоме до кога допиру ти звуци (17–18).

Наиме, Стојановићев јунак све време чује *ненаписани* чудесни Шостаковичев валцер бр. 2, настао тек неколико година након завршетка Другог светског рата. Мотив валцера изузетно је значајан у структури романа, јер динамизује и омогућава поменуто претапање временских перспектива, сведочећи истовремено и никад неугаслу човекову потребу за уметношћу и ведрином, упркос околностима у којима се живи и делује. Као и љутић, самоникао и прибијен уз тарабу, и Шостаковичев валцер, одбацујући позлату и (лажни) сјај *мелодија са лейої љлавої Дунава*, овде постаје симбол могућности да, и након тих, до овог века незамисливих ужаса, настане лепота на свету, аутентична и синхрона, а не, анахрона и блиска кичу, копија онога што је било.

Истовремено, у Стојановићевом тексту (можда је то најочигледније на примеру последњег извода) све је дато читаоцу и он треба да се само пажљиво усредреди пратећи пишчеве, и сопствене рукавце смисла. Нека на крају овог образложења награде основане у част Милоша Црњанског, писца у истој мери модерног и оданог својој култури, буде укратко поменуто још једно својство Стојановићевог писања, које би, у ширем значењу, такође, могло да се назове *лајтмојшнвским*. Нема његове прозе без женских ликована. У овом роману, Стојанову судбину сенчило је пет жена: Фредерика, Зинаида, Миланка, Сара и сестра Стојанка, које својим постојањем и својствима, покривају широк емоционални, морални и интелектуални распон. Међу њима, по улози у романескним збивањима и у животу главног јунака, издваја се Стојанка, дата онолико колико Стојановић даје појединим, ако не и свим својим ликовима: са чудесним исцељитељским моћима које долазе из дубина наше традиције и народних веровања, преплављена сестринском љубављу и оданашћу, у понечему слична љутићу који

постоји да би друге радовао, без пуне свести о себи и ономе што се око ње збива.

Њиховим дијалогом роман се и завршава. Али у њега, у назглед безразложно Стојанкино одушевљење због њене плаве мараме нађене у рушевинама свог бомбама погођеног стана – поред могућих других књижевних и културних асоцијација – уграђено је оно основно што нам *Тамна њучина* дарује: похвала истрајавању и ведрина што постојимо и што јесмо, упркос свему што нас ломи и поништава.

Награђена *Тамна њучина* Драгана Стојановића уписала се у изузетно значајни низ српских кратких романа, синхроних са књижевним и културним тренутком у којима су настајали.

Др Александар Т. Јовановић  
Универзитет у Београду  
Учитељски факултет  
a.jovanovic711@gmail.com